

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1087-1102	Ниш	јул - септембар	2012.

UDK 316.752 : 338.246 (497.11)

Оригиналан научни рад

Примљено: 18.05.2012.

Ревидирана верзија: 17.07.2012.

Данијела Гавриловић

Драгана Стјепановић Захаријевски

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за социологију

Ниш

ТРАДИЦИОНАЛНЕ И МОДЕРНЕ ВРЕДНОСТИ У ТРАНЗИЦИОНОЈ СРБИЈИ *

Апстракт

У Србији се говори о дубокој вредносној подељености: постојању руралне и урбане, патриотске и издајничке, космополитске и националистичке Србије. Говори се, такође, о аномичности српског друштва, која је делом резултат специфичне српске прошлости и региона у коме постоји, а делом последица глобалног нарушавања традиционалних вредности.

Овај текст има за циљ да анализом података квантитативно-квалитативних истраживања, спроведених у периоду од 2008. до 2011. године, утврди присуство позитивних вредности у српском друштву. Покушаћемо да препознате вредности разврстамо у идеално-типски изграђене моделе традиционално-колективистичких или модерно-индивидуалистичких вредности.

Налази показују да се садржај традиционално високовреднованих друштвених појава и односа: породица, брак, религија - мења и поприма другачије облике у реалном друштвеном оквиру Србије.

Кључне речи: традиционално, модерно, вредности, Србија, породица, брак, религија

danig@filfak.ni.ac.rs

* Урађено у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

TRADITIONAL AND MODERN VALUES IN TRANSITIONAL SERBIA

Abstract

Serbian society is described as characterized by a profound division of values: rural vs. urban, patriotic vs. traitorous, cosmopolitan vs. nationalistic. What is also pointed out is the anomie of the Serbian society, which results partly from the specific Serbian past and its regional position, and partly from the global diminishing of traditional values.

This paper aims to determine the presence of positive values in the Serbian society through the analysis of the data collected in a quantitative-qualitative research study conducted from 2008 to 2011. The identified values will be classified into ideally-typically constructed models of traditional-collectivistic or modern-individualistic values.

The findings show that the contents of traditionally highly valued social phenomena and relationships (family, marriage, religion) are being changed and reformed in the real social framework of Serbia.

Key Words: Traditional, Modern, Values, Serbia, Family, Marriage, Religion

ВРЕДНОСТИ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

Савремено друштво представља мешавину традиционалних, модерних и постмодерних друштвених односа. Теоретичари указују на то да се модернизација не дешава по праволинијском моделу већ поприма специфичне облике (друга модернизација, *multiple modernisation*). Урлих Бек (Ulrich Bek) покушава да дефинише одлике модерног и постмодерног друштва: „једноставно“ модерно друштво је „индустријско друштво“ које коегзистира са националном државом чији је кључни принцип расподела „добара“, док је друга етапа модернитета „друштво ризика“ које није национално, већ глобално по свом простирању, са кључним принципом расподеле „зала“ (штета, опасности и ризика). Ова фаза је карактеристична не по мањем, већ по „незнатно већем нивоу индустријализације“ (Бек, 1999).

У савременом друштву морал и вредности су важна тема социолошких дебата и сучељавања често дијаметрално супротних гледишта. Очити раскорак између прокламованих вредности, које теже да постану универзалне, попут једнакости, слободе, људских права и савремене друштвене праксе, који се очитује кроз многе етноцентристичке и фундаменталистичке тежње, отвара простор за неопходност социолошких проучавања вредности. У социолошким круговима, на-

рочито функционалистичким, вредности су сматране једном од основних снага легитимације и интеграције друштва. Теоретичари су претпостављали (Диркем, Парсонс) да ће еволуцијом друштва, системи вредности који се заснивају на хипостазирању парцијалних ентитета (етничких или верских група) изгубити своју интеграцијску и легитимацијску моћ. Предвиђали су да ће универзализација вредности бити процес који ће пратити умрежавање глобалног друштва. Ипак, имплементација универзалне једнакости, једнакоправности и признавање другом и другачијем „статуса“ моралног субјекта још увек није лак задатак, нити еволуциони иреверзибилни процес. Често је проблем да се схвати и прихвати:

„По чему су то једнаки људи и жене који се међусобно разликују по својим особинама које смо у стању да видимо и набројимо? По чему су једнаки људи који говоре различитим језицима, верују у различите богове, имају различите обичаје?“ (Поповић, 2002, стр. 22).

Имплементација норми доведена је у питање и не може се остварити у реалном друштвеном животу јер се разликује од вредности колектива у коме се универзалне вредности покушавају применити. У друштву високе модерности (Гиденс, 1998) ствара се несигурност због сталне спремности за прихватање промена у обичајима, уверењима, институцијама, у складу са новим сазнањима која проистичу из повишене рефлексивности. У постмодерном друштву долази до потцењивања традиција, па и оних религијских. Постмодерно друштво је друштво радикалних сумњи. Ентони Гиденс (Anthony Giddens) у студији *Последице модерности* проблематизује могућност успостављања поверења у друштву високе модерности. Средишта поверења и онтолошке сигурности су маргинализована: породица и сроднички односи, место живљења, религија, традиција. Гиденс сматра да је веома тешко одредити смисао живота у условима касне модерности, управо због угрожавања традиција и увиђања сопствене безначајности.

И други аутори, попут Брајана Вилсона (Wilson, 2003), истичу потпуно дехуманизовани карактер савременог друштва и претварање индивидуе у машину, клијента, потрошача. Вилсон увиђа слабљење улоге породице и школе у преношењу друштвених вредности, говори о опадању „моралног поретка“ и у прилог тези износи следеће аргументе: рад постаје обезличен, људи су отуђени и сведени на ниво машине, квалитет рада не зависи од личних квалитета. Језик прати ову деперсонализацију и срећемо се са појмовима „клијент“, „купац“, језик постаје „имун на инфекције хуманим вредностима“ (исто, стр. 39-52). Процес деморализације тече, примери личне посвећености, дужности, лојалности, спремности, поштовања, бриге за опште добро, саосећања јесу кроз процес механизације, електронске револуције и развој информатичке теорије „исцеђени“ из људских

улога и односа, који су сада рационални без нормативног обавезивања. Под деморализацијом Вилсон подразумева укидање моралне функције друштвених улога. Нарочито је то значајно у случају учитеља и свештеника. Родитељи такође губе социјализаторску улогу. То је разлог за немогућност младих генерација да увиде смисао моралног постојања и формулисања идентитета (*be themselves*). Вилсон, слично Гиденсу, проблематизује могућност успостављања позитивних сентимената и солидарности у модерном друштву. Зигмунд Бауман (Bauman, 1992) постмодерно друштво назива конзумерским (потрошачким), за разлику од модерног индустријског друштва, које је било произвођачко. Основна интенција модерног друштва била је да социјализује своје чланове као произвођаче и војнике, док их постмодерно друштво социјализује као потрошаче. Етички парадокс постмодерности је, по мишљењу Баумана, у томе што успоставља пуни морални избор и одговорност, док истовремено лишава људе могућности универзалног вођства, које је модерно самопоуздање једном обећавало. Нема великих истина и ауторитета, људи су препштени сами себи и могу да чине шта им је воља:

„Постмодернизам можемо схватити као големи трговински центар препун робе чија је главна функција ужитак који нуди сама купња, егзистенцију која наликује доживотном боравку у трговинском центру. Истовремено значи и неспутану слободу да радимо шта год пожелимо и непрестано преиспитивање што је уопће вриједно чинити, те у име чега бисмо то требали чинити“ (Бауман, 1992, стр. 499).

У постмодерном друштву једина потврда исправности сопственог моралног избора може доћи кроз дивљење и реакцију других. Човек, бежећи од освојене слободе, може постати „трендсетер“ или се обратити стручњацима за питања морала, свештеницима, политичарима. Управо потреба за потврдом моралне исправности сопствених избора гони човека да се обрати неком ко му у томе може помоћи, што доводи до ревитализације религијских и квазирелигијских покрета. Неки критичари Бауманових погледа на постмодерност истичу противречну природу његових тврђења. Наиме, у постмодерном друштву ауторитети постају неважни, а човек ипак има потребу за њима.

Данас се у лаичким и социолошким круговима чују вајкања о кризи вредности и све те приче личе на мит о изгубљеном „златном добу“ и достигнутом врхунцу након кога следи суноврат. Иако постоје социолошке концепције, попут Бекове, које говоре о фрагментираним друштву и друштву ризика, ипак се по неким теоретичарима могу у савременом глобализованом друштву препознати и процеси који воде универзализацији моралних вредности. Савремени

француски социолог Рејмон Будон (Budon, 2005), дајући одговоре на питања „да ли је морал у кризи? да ли можемо говорити о сумраку вредности?“, насупрот песимистичким тоновима, одговара да не постоји криза вредности, да не постоји дисконтинуитет између модернизма и постмодерности, већ да се ради о продубљивању индивидуализма и да развој вредности иде ка већем поштовању индивидуе. Будон одбацује теорије које говоре о кризи и дисконтинуитету вредности у савременом друштву и на основу анализе Инглхартових (Inglehart) података објављених у Sourcebook-у из 1998. године за седам западноевропских земаља (Француска, Западна Немачка, Велика Британија, Италија, Шведска, САД) тврди да постоји континуитет у остваривању идеје индивидуализма у Западној Европи и да се не може говорити о сумраку вредности. Подаци показују повећање толеранције према различитим моралним вредностима, јер толеранција постаје највећа вредност. Прихвата се рационална власт, пре неголи традиционална или харизматска, што је по њему показатељ усвајања вредности „достојанства индивидуе“. Инглхартови подаци, према Будону, показују продубљивање рационализације вредности. На делу је, по њему, и даље процес који је још Вебер (Max Weber) увидео.

Сам Инглхарт (2005) у својој „ревидираној теорији модернизације“ сумира одреднице савремених модернизацијских процеса на основу подробне анализе савремених друштава. У претходним радовима он је проучавао однос социоекономских и политичких процеса и вредности (Inglehart, 1997, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*). Сматрао је да се ове сфере друштва (социоекономска и вредносна) међусобно условљавају (мада се не може говорити о детерминизму). Традиционалне вредности су ирационалне, засноване на религији, националном поносу, послушности, поштовању ауторитета, и одговарају аграрним друштвима. Рационалне вредности и аутономија су у вези са секуларизацијом и пратилац су индустријализације. Друга подела одваја вредности на вредности преживљавања, које се заснивају на материјалној оскудици, и вредности самоекспресије које су постматеријалистичке и налазе се у друштвима која су превазишла материјалне проблеме. Инглхарт, касније, међутим, увиђа да развој социоекономске сфере не гарантује еволуцију вредности. Он тврди да социоекономски развој чини људе *потенцијално* толерантнијим, поверљивијим, са већом пажњом посвећеним самореализацији, партиципацији и квалитету живота, јачању вредности које воде хуманизацији односа у погледу третмана жена, геј популације, инвалида. У исто време примећује да у савременом свету нема на виду културног приближавања – религије и традиције не ишчезавају, културна модернизација је реверзибилан процес. Модернизација није „вестернизација“, упркос предвиђању еволуциониста. Традиција и културни

моделу не ишчезавају, протестантски, католички или православни вредносни системи врше утицај на прихватање нових вредности (Inglehart, 2000, стр. 19-25). Ови комплексни односи указују на комбинацију вредносних опредељења која доводе у питање тезу о еволуционој индустријализацији, рационализацији, секуларизацији и демократизацији савремених друштава. Индустријализација може водити у фашизам, комунизам, теократију или демократију (Inglehart, Welzel, 2010, стр. 551-567).

СЛУЧАЈ СРБИЈА

Теорије које смо анализирали у претходном поглављу служе као полазна тачка у анализи вредности у Србији на основу налаза EVS истраживања у 2008. години, као и других квантитативно-квалитативних истраживања спроведених у назначеном периоду. Како смо видели, постоје гледишта која тренутно стаје моралних вредности у свету виде на врло песимистичан начин, истичући њихову промењену и де-хуманизовану природу. Будон на вредности у савременом свету гледа оптимистички, препознајући у њима развој ка индивидуализму и толеранцији. Инглхарт (2010) има избалансиран став и у својој промењеној теорији модернизације, на основу емпиријских анализа, утврђује противречну природу савремених вредности: традиционалне вредности перзистирају, модерне и постмодерне се комбинују.

На друштвеној сцени Србије одиграва се прелазак из социјалистичког у капиталистичко друштво. Многе друштвене институције и односи, након таласа ретрадиционализације, трансформишу се од традиционалних друштвених форми ка онаквим какве познају модерна друштва. Вредносна опредељеност у Србији је, упркос привидном консезусу који се огледа у усмерености ка ЕУ, па самим тим и европским вредностима, испуњена супротстављеним вредносним опредељењима. У оваквим условима се води дебата о односу традиционалних, модерних и постмодерних елемената у друштвеној стварности, прижељкују се модерни друштвени односи и жали за традиционалним, док нам постмодерне вредности долазе са глобализацијским утицајем са Запада. Дебата о вредностима у Србији, њиховој кризи, постоји у стручним круговима, као и у јавном мњењу. У српском јавном мњењу често се јавља дискурс који приближавање ЕУ види као нарушавање дела суверенитета Србије и националног идентитета. Ове дебате се уклапају у иначе присутне дебате које модернизацијске и глобализацијске процесе оцењују као опасност по традиционалне форме живота *Serbian way of life*.

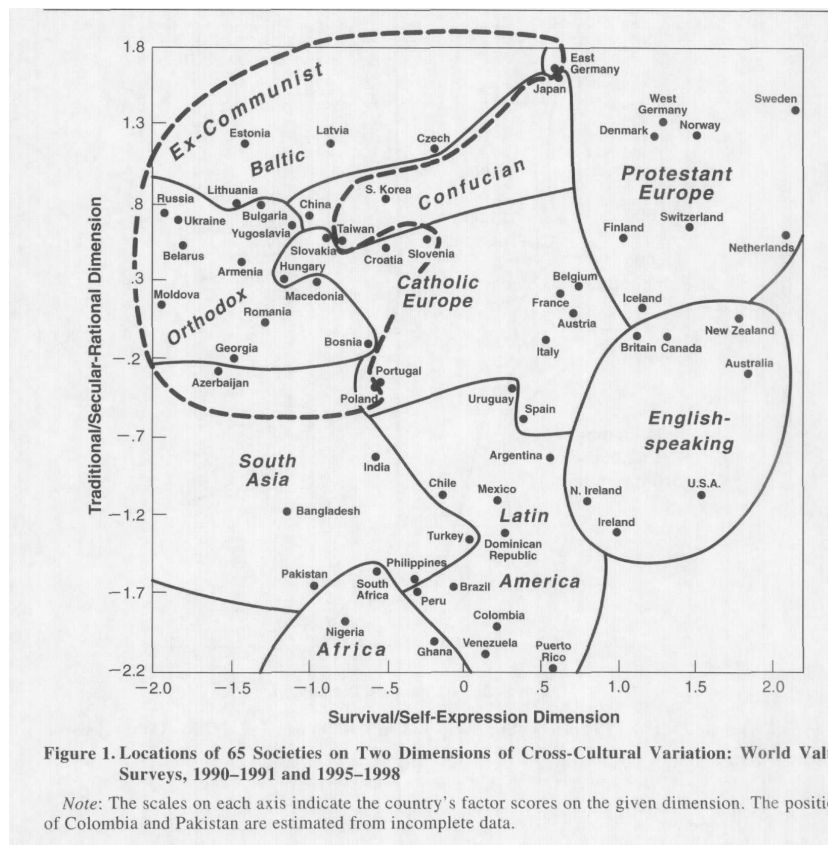
Када говоримо о модернизацији Србије морамо имати у виду да је она до данашњих дана делимична, јер је у периоду социјалисти-

чког развоја била на делу „псеудомодернизација“ или „парцијална модернизација“ (Рогич, 2001, стр.54, наведено према Томић-Колдуровић, Петрић, 2003, 2005). Транзиција је фаза у модернизацији српског друштва коју је тешко мерити, препознати њене фазе и одредити када јој је крај. У једном периоду су теоретичари говорили о „блокираној“ (Лазич, Цвејић, 2004) „одложеној“, „закасној“, „успореној“, „фингираној“ транзицији српског друштва, јер је трансформација наилазила на низ препрека. Налази показују да у транзиционим земљама, каква је и Србија, паралелно егзистирају премодерност, модерност и постмодерност:

„Чак и унутар истог сегмента, унутар једне доминантне матрице могу постојати, и најчешће постоје, разнородни елементи који представљају неку врсту мешавине различитих слојева историјског времена, на нивоу индивидуалних и групних вредности, ставова и пракси“ (Благојевић, 2007, стр. 87).

Битна особина савремене епохе јесте сусрет, укрштање и истовремена присутност свих временских димензија: садашњости, прошлости и будућности, у подједнакој мери (Милић, 2001, стр. 327), што се рефлектује и на породицу, породичне и родне односе, родитељство и друго. Примера ради, ауторка наводи *три модела родитељстава* у данашњој Србији: традиционални, симетрични и одбацавање родитељстава (исто, стр. 182). Или, пак, на основу конструисане трихотомне типологије, која се заснива на преовлађујућем моделу полно-родног система, релевантних ставова о породичној и радној каријери мушкараца и жена, пракси свакодневног живота и особинама партнерства, М. Бобић, након обављеног истраживања, детектује *три типа консензуалних унија*: традиционални, транзициони и егалитарни (Бобић, 2003).

Претходне констатације указују на прихватљивост Инглхартове схеме Србије (ЕВС), која је са многим постсоцијалистичким земљама сврстана у оне где је присутан процес транзиције у вредностима (Слика 1).

Слика 1. Позиционирање 65 друштава на скали вредности

Picture 1. Locations of 65 societies on the value scale

Србија (тада Југославија) је на слици у простору оних земаља које су одмакле ка рационалним вредностима, али и даље међу земаљама где су присутне вредности преживљавања, без великих могућности да се развију постматеријалистичке вредности самоекспресије. Инглхарт и други који се позивају на WBC и EVS као нека од жаришта вредносних оријентација на основу којих процењују тип вредности, узимају однос према *религији и породици*. Након многоструких анализа Инглхарт операционализује неке од ставова чије присуство имплицира постојање традиционалних вредности.

Табела 1. Скала ставова – традиционалне вредности

Table 1. Scale of attitudes – traditional values

Религија је веома важна у животу испитаника. Испитаници редовно посећују цркву. Имају висок ниво поверења у своју цркву. Добијају снагу кроз религију. Себе описују као религиозне. Еутаназија је неприхватљива. Не одобрава се самоубиство. Имају јаку жељу да учине родитеље поносним. Родитељи су дужни да брину о својој деци чак када то нарушава њихово благостање. Не одобрава се развод. Када жена зарађује више од мушкарца то обично изазива проблеме. Морамо волети и поштовати родитеље без обзира на њихово понашање. Породица је врло важна. Пожељно је имати више деце (Inglehart, 2000, p. 22)

Да бисмо препознали фазу вредносне транзиције у којој се Србија налази, као и присуство вредности чије се постојање приписује модерном и постмодерном друштву, приказаћемо ставове испитаника са српског узорка. Досадашња истраживања указују на перзистенцију различитих вредности, које функционишу једне поред других.

Модерне (секуларно-рационалне) вредности су потпуно супротне традиционалним, док постмодерне представљају даљи напредак ка самоекспресији, толеранцији и одбацивању материјалистичких зарад постматеријалистичких вредности. Обе промене доводе до преобликовања оријентација према ауторитету:

„Индустријска фаза модернизације доноси са собом секуларизацију ауторитета, док постиндустријска фаза доводи до еманципације од ауторитета“ (Inglehart & Welzel, 2005, стр. 25).

Данас су „најпостмодернија“ друштва она која су и најразвијенија, рецимо, скандинавске земље. У својој промењеној теорији модернизације Инглхарт показује да то можда неће бити будућност већине земаља које се сада модернизују, управо због реверзибилности процеса модернизације и перзистенције традиционалних вредности.

НАЛАЗИ

Породица је заједница којој се у Србији придаје највећа важност: за 85,3% испитаника она је веома важна, а за 13,5% важна. По важности, потом следи посао (веома важан 58,3% и важан 38,1%), пријатељи и познаници (веома важни 41,1% и 55,0% важни), слободно време (веома важно 31,0% и 50,3% важно), религија (веома важна 17,5% и 54,6% важна) и политика (веома важна 6,0% и важна 22,1%).

Вредносна транзиција: религија

Ови налази показују да је религија тек на претпоследњем месту по значају у животу испитаника (што није одлика традиционалног друштва), док породица заузима убедљиво прво место. Тумачећи велики значај породице у свим друштвима Будон не проналази везу са традиционализмом, већ сматра да је у питању тренд који је присутан у свим земљама и показује континуитет. Ипак, податак да је за САД тај проценат 92%, а Немачку 54% захтевао би додатна објашњења (Будон, 2005).

Када говоримо о *религији*, са 17,5% случајева у којима је веома важна за испитанике – сврстава Србију у оне земље где религија нема одлучујући значај, па самим тим није показатељ традиционалности, али ипак ни потпуне секуларизације (Француска 8%, САД 46%) (Будон, 2005). Међутим, упркос томе што не придаје велики значај религији, велики број испитаника се изјашњава као *конфесионалан* и *религиозан*, религију везује за духовне потребе, а не за социјални контекст. Континуирано је конфесионално изјашњавање веома високо – према Европском истраживању вредности, као и истраживању под називом *Социјални и културни капитал у Србији* (ЦЕСК, 2010). Конфесионално је око 90%, док је религиозно око 70% испитаника (у ЕВС-у из 2008. чак 90% испитаника се изјаснило као религиозно), али је посећивање цркве и верска пракса континуирано на веома ниском нивоу и не прелази 20% (Гавриловић, Јовановић, 2011). Дисбаланс између нивоа конфесионалности и религиозности и нивоа посећивања цркве, спречава нас да закључимо да је овај однос сасвим традиционалан.

Према истом извору, *поверење* у СПЦ континуирано је врло високо. У последњих десет година црква је увек на првом или другом месту, као институција са највишим нивоом поверења становника Србије. Чак 80% испитаника тврди да им религија пружа снагу и наду. И један и други показатељ говоре о традиционалном доживљавању религије у Србији.

Када се говори о томе да ли би верски прваци требало да утичу на политичке одлуке, проценти су следећи: потпуно се слаже са тим ставом 26% испитаника, а слаже 30,9%. Укупно, то је веома ви-

сок проценат за земљу која је Уставом дефинисана као секуларна. Само 5% испитаника се томе јако противи. Ови налази указују на недиференцираност религије и политике у јавној сфери, а управо је диференцираност основна одлика модерног друштва.

Ако тумачимо присуство ставова који су, по Инглхарту, добри показатељи традиционалности морамо имати у виду да је православље на простору Србије доминантно и да се очекује да ће битно утицати на ставове испитаника: еутаназiju не одобрава никада 46% испитаника, а развод 22% (мора се имати у виду да СПЦ није тако стриктна у погледу осуде развода као католичка црква). Абортус не одобрава никада само 33% испитаника, иако је СПЦ искључива и континуирано осуђује ову праксу. Овде можемо претпоставити да је период социјализма, где је абортус сматран репродуктивним правом жене, однео превагу над ставом СПЦ. Хомосексуалност не одобрава никада 79% испитаника (EVS, 2008). СПЦ према хомосексуалности такође има недвосмислен став неприхватања. Однос према хомосексуалности добро илуструје одсуство постмодерних вредности у овој области.

Подаци које проналазимо у односу на вредновање религије у великој мери потврђују Инглхартов модел традиционалности. Веома је низак проценат супротних ставова, што би илустровало секуларизацију и диференцијацију као одлику модерних вредности. Параметри који одступају јесу значај који се приписује религији, као и ниво религијске праксе и посећивања храмова. Када говоримо о нивоу религијске праксе, треба имати у виду да су Срби „верници четири обрета“ и да углавном тада посећују храмове, те да је *низак ниво религијске праксе* присутан у континуитету и не може се приписати промени вредносног обрасца. Индикативнији је налаз да религија нема значајније место у животу испитаника, што баца потпуно ново светло на наоко присутан традиционални модел, скоро у идеално-типском облику.

Вредносна транзиција: брак, породица, родитељство

У прилог разоткривања карактеристика вредносне транзиције, у којој се Србија налази, надаље анализирамо ставове испитаника према браку, породици и родитељству, имајући у виду Инглхартов модел традиционалности, а у циљу провере досадашњих преовлађујућих закључака који указују на *перзистенцију различитих вредности* (традиционалне, модерне, постмодерне), једних поред других.

Сва досадашња социолошка истраживања указују на то да је *породица веома важна* у животу испитаника (Захаријевски, 2005; Голубовић, Спасић, Павићевић, 2003; Томановић, 2010 и др.), што потврђују и налази EVS-а за Србију: за 85,3% испитаника породица је веома важна, а за 13,5% важна. Једно од објашњења би могло бити

да људи породицу доживљавају као централно место у свакодневици, често јој придају велики значај и идеализују као једину преосталу стабилну област у несигурном транзиционом друштву, тако да нужна егзистенцијална везаност за породицу не би могла бити тумачена као одређујући показатељ традиционалности, већ пре свега као стратегија преживљавања у условима транзиције.

Чак 79,5% испитаника види *брак као искључиви* облик партнерског живота, што јесте традиционални вредносни маркер који превиђа свакодневицу са плуралитетом брачних форми. Истовремено, само 22% испитаника не одобрава развод брака. Када је у питању оцена важности неких вредности за успешан брак онда врло важним и важним се виде: верност (78,2% и 18,9%), деца (70,5% и 25,6%), спремност да се расправља о проблемима који се појаве између мужа и жене (61,0% и 36,6%), добри сексуални односи (46,7% и 45,2%), али и равноправно учешће супружника у обављању кућних послова (35,3% и 49,7%).

Изражено вредновање *верности* и *деце* као услова за успешан брак упућује на традиционални образац, али зато хијерархија других услова јасно показује тенденцију ка егалитарним вредносним матрицама. Такође, високо вредновање деце може да се посматра и у опусу модерно-индивидуалистичких вредности јер чак 95,4% испитаника сматра да људи сами треба да одлучују хоће ли имати децу или не (само 8,3% потпуно се слаже, а 25,5% слаже са ставом да је рађање обавеза према друштву).

Да је *запослење* најбољи начин за жену да буде независна сматра 79,6% испитаника, а, с друге стране, чак 48,8% исказује слагање са ставом да посао домаћице може да испуњава жену као и посао за плату или, пак, да је запослење у реду, али већина жена заправо жели кућу и децу (53,5% - међу њима је само 14,1% оних који се потпуно слажу).

Паралелно функционисање различитих вредносних модела следи и када се анализирају ставови о *родитељству*. Преовлађујуће слагање да детету требају оба родитеља да би имало срећно детињство (85,9%) као и то да и жена (73,4%) и мушкарац (потпуно слагање 29,9% и слагање 42,4%) треба да имају децу да би им живот био испуњен, јесу индикатори традиционалног модела родитељства, који укључује и потпуно неслагање и неслагање (80,3%) са тврдњом да би хомосексуални парови требало да имају могућност да усвоје децу. Али зато податак да се 63,9% испитаника слаже да жена може имати дете и као самохрана мајка сигурно није репрезент овог модела.

Сагледавање односа *родитеља* и *деце* изразито је индикативно за проверавање Инглхартовог модела традиционалности: огромна већина испитаника (89,3%) потпуно се слаже и слаже са ставом да када је родитељ болестан или немоћан дужност детета је да се брине

о њему; чак 70,2% слаже се са тврдњом да деца морају увек волети и поштовати родитеље без обзира на њихове квалитете и мане; 77,4% испитаника се слаже да је обавеза родитеља да раде најбоље за своју децу, а 55,6% слаже се да су одрасла деца дужна пружати дугорочну помоћ родитељима, чак и када је то на властиту уштрб.

Редослед истакнутих *особина* које родитељи желе да негују код своје деце јесте важан за проверу модела традиционалности. У највећим процентима родитељи придају важност добрим манирима (87,8%), осећању одговорности (72,2%), толеранцији и поштовању у односу на друге (58,2%). У другом плану су маштовитост, независност, истрајност њихове деце. Дакле, препознатљиве су карактеристике социјализовања конформистичке личности детета, више по мери родитеља него по мери индивидуалних способности и потреба самог детета.

Предочени подаци у великој мери потврђују Инглхартов модел традиционалности у свим посматраним димензијама, али указују и на истовремено функционисање модерних - индивидуалистичких вредности у посматраним односима. Уочено је да се главни стожери егалитарних вредности налазе, пре свега, у сфери измењених родних односа, што јесте резултат достигнуте еманципације жена у Србији. Најтрадиционалнији вредносни обрасци препознатљиви су у сфери односа родитељ-дете, односно у захтевима примарне социјализације.

ЗАКЉУЧАК

Овај текст је имао за циљ да анализом података квантитативно-квалитативних истраживања спроведених у периоду од 2008. до 2011. године утврди присуство позитивних вредности у српском друштву. Препознате вредности су разврстане у идеално-типски изграђене моделе традиционално-колективистичких или модерно-индивидуалистичких вредности.

Савремено друштво представља мешавину традиционалних, модерних и постмодерних друштвених односа. Теоретичари указују на то да се модернизација не дешава по праволинијском моделу већ она поприма специфичне облике, тако да социјални и културни комплексни односи јесу комбинација вредносних опредељења (Бек, Диркем, Парсонс, Гиденс, Вилсон, Бауман, Будон, Инглхарт, Милић, Благојевић, Бобић и др.).

Теоријски ставови ових аутора и Инглхартов модел традиционалности послужили су као полазна основа анализе вредности у Србији на основу налаза ЕВС истраживања, као и других квантитативно-квалитативних истраживања спроведених у назначеном периоду. Садржај традиционално високовреднованих друштвених појава и односа: породица, брак, родни односи, религија - мења се и поприма

другачије облике у реалном друштвеном оквиру Србије. Вредновање религије сврстава Србију у оне земље где религија нема одлучујући значај, па самим тим није показатељ традиционалности, али, сигурно, ни потпуне секуларизације. Међутим, велики број испитаника изјашњава се као конфесионалан и религиозан, тако да се религија везује за духовне потребе, а не за социјални контекст. Високо вредновање брака и породице нема искључиво обележја традиционалног. Изостали су структурисани вредносни модели, тако да једно поред другог егзистирају традиционално, модерно и постмодерно, са уоченом тенденцијом удаљавања од патријархалног вредносног обрасца. Иако се „прижељкују“ либералнији обрасци породичних, партнерских и родних односа, истовремено се врло рационално остаје у вредносној матрици која је дубоко условљена постојећом социјално-економском ситуацијом у Србији, тако да преовлађује одсуство стабилних вредносних модела.

Утврђена је сложена природа савремених вредности – традиционалне вредности перзистирају, модерне и постмодерне се комбинују, уз јасну тенденцију ка све рационалнијим и индивидуалнијим изборима.

ЛИТЕРАТУРА

- Bauman, Z. (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge
- Будон, Р. (2005). *Иморализам*. Подгорица: ЦИД
- Благојевић, М. (2007). Промена вредности и родни режими у земљама у „транзицији“ - компаративна перспектива. У Н. Петрушић, (ур.), *Путеви откривања родне равноправности и једнаких могућности – Од идеје до праксе* (стр. 87-98). Београд: Савет за равноправност полова Владе РС.
- Бобић, М. (2003). *Брак и/или партнерство*. Београд: Чигоја штампа.
- Gavrilović, D., M. Jovanović (2011). Orthodoxy in The Function of Social Capital in Contemporary Serbia – A Turn Towards The Future or a Return To The Past. In: M. Blagojević & D. Todorović (Eds.) *Orthodoxy From an Empirical Perspective* (pp. 139-150). Belgrade: Institute For Philosophy and Social Theory, Niš: YSSSR.
- Голубовић, З., Спасић, И., Павићевић, Ђ., (ур). (2003). *Политика и свакодневни живот – Србија 1999-2002*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Гиденс, Е. (1988). *Последице модерности*. Београд: Филип Вишњић.
- Захаријевски Стјепановић, Д. (2005). *Социологија породице као друштвена наука и породична стварност*. Ниш: МБ графика
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University press.
- Inglehart, R., Wayne, E. B. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19-5.
- Inglehart, R, Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R. Welzel, C. (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*, 8(2), 551-567.

- Лазих, М., С. Цвејић, (2004). Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране пост-социјалистичке трансформације. У А. Милић (ур.), *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневица Србије на почетку трећег миленијума* (стр. 39-70). Београд: ИСИ ФФ.
- Милић, А. (2001). *Социологија породице*. Београд: Чигоја штампа.
- Милић, А., Томановић, С., Љубичић, М., Секулић, Н., Бобић, М., Милетић Степановић, В., Станојевић, Д. (2010). *Време породица – Социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- Поповић, Н. (2002). Људска права: Норме и вредности. У М. Тодоровић (ед.), *Култура људских права*. Београд: Београдски центар за људска права.
- Тomić-Koludrović, I., Petrić, M. (2007). From Transitional to Mixed Society: Croatia between Two Modernizations. In F. Botta, I. Garzia, and P. Guaragnella (ed.), *La questione adriatica e l'allargamento dell'Unione europea* (pp.127-161). Milano: Franco Angeli.
- Wilson, B. (2003). Salvation, secularization, de-moralization. In R. K. Fenn (ed.), *The Blackwell Companion to Sociology of Religion* (pp. 39-52). Blackwell Publishing.

Danijela Gavrilović, Dragana Stjepanović Zaharijevski, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Niš

TRADITIONAL AND MODERN VALUES IN TRANSITIONAL SERBIA

Summary

This text aims to determine the presence of positive values in the Serbian society by analyzing the data from the quantitative-qualitative research conducted from 2008 to 2011. The recognized values are categorized into ideally-typically constructed models of traditional-collectivistic or modern-individualistic values.

The contemporary society represents a mixture of traditional, modern, and postmodern social relations. Theorists point out that modernization is not carried out in accordance with a linear model, but that it takes on different specific shapes; thus, complex social and cultural relations show combinations of value orientation (Beck, Durkheim, Parsons, Giddens, Wilson, Bauman, Boudin, Inglehart, Milić, Blagojević, and others). The theoretical positions of these authors, as well as Inglehart's model of traditionality, served as the starting point for the analysis of values in Serbia, based on the EVS research data, as well as other qualitative-quantitative research conducted in the abovementioned period.

The content of the traditionally highly valued social phenomena and relations – family, marriage, gender relations, religion – has changed and taken on different shapes in the real social framework of Serbia. The valuation of religion puts Serbia in the group of those countries where religion does not have a crucial significance; therefore, it is neither an indicator of traditionality, nor an indicator of complete secularization. However, a great number of respondents declared as religious, indicating that religion is associated with individuals' spiritual needs, and not with the social context. The high valuation of the family is not exclusively indicated by the traditional. There is a lack of structured value models, thus the traditional exists next to the modern and

postmodern, with the observed tendency toward distancing from the patriarchal value pattern. Even though more liberal patterns of family, partner, and gender relations are “desired”, at the same time people remain very rationally in the value matrix which is profoundly conditioned by the existing socio-economic situation in Serbia, with the dominant lack of stable value matrices.

A complex nature of contemporary values is determined – traditional values persist, modern and postmodern combine with each other, with a clear tendency toward increasingly rational and individual choices.